

Jonas Šliūpas lietuvių literatūros tyrimų baruose

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė

Šiaulių universitetas

*Kad nors vieną žodelį kas pataisys per tuos mano paišymus,
rokuosiu jau, kad nors vieną bent žvirzdelį prisidėjau
prie pataisymo mūsų brangiosios lietuviškos kalbos.*

Andrius Jonas Višteliauskas

Pagrindinės sąvokos: *Jonas Šliūpas, pozityvizmas, lietuvių literatūros istorija, kritiko refleksija, kūrinių estetinė vertė.*

Įvadas

Jonas Šliūpas (1861–1944) – labai šakota ir universali asmenybė. Tai, kaip žinoma, nemažos dalies XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos inteligentų bruožas. Pavyzdžiui, būtent universalumu, interesų lauko platumu dr. Joną Šliupą primena rašytoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943). Antai 1936 m. *Naujojoje Romuvoje* buvo publikuotas Juliaus Būtėno straipsnis „Du sukaktuvininkai. Apie dr. J. Šliupą ir G. Petkevičaitę-Bitę“, skirtas tada 75-osioms abiejų kultūros žmonių gimimo metinėms. Praėjus dar 75 metams Lietuvoje vėl minimos reikšmingos jubiliejinės metinių datos, šį kartą 150-osios. Abu kūrėjai tarsi ir vėl susitinka, Maironio žodžiais tariant, „ant vieškelio amžių plataus“. Vienas iš svarbių ir reikšmingų Šliūpo įvairiapusio kultūrinio gyvenimo darbų – lietuvių literatūros istorijos tyrimai ir kritikos darbai. Straipsnio *tikslas* – išryškinti Šliūpo literatūros tyrinėjimų, ypač veikalų *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*, refleksiją XX a. antros pusės–XXI a. pradžios humanitariniame diskurse bei apžvelgti ir įvertinti, kaip Jonas Šliūpas, literatūros istorikas ir kritikas, vertina lietuvių literatūros kūrinių *estetinius* aspektus. Darbe remiamasi kultūros deskriptyviniu, teorinės ir kritinės literatūros analizės, interpretaciniu metodais, laikomasi kultūrinės istorinės mokyklos požiūrio. Apie tai aktualu kalbėti, nes estetiškas Šliūpo žvilgsnis į literatūrinius tekstus neretai (išskyrus kelis atvejus) visai apeinamas, per mažai ryškinamas arba apie tai tyrimuose užsimenama probėgšmais, punktyriškai.

Jono Šliūpo literatūrinių darbų refleksijos

Savos literatūros istorijos rašymas – tos kultūros tam tikro brandumo įrodymas. Prancūzų literatūrologas Gustave’as Lansonas, plėtojęs kultūrinės istorinės mokyk-

los teiginius, rašo: „Literatūros istorija yra civilizacijos istorijos dalis“ (L a n s o - n a s 1989, 141), tuo atskleidamas literatūros istorijos svarbumą atskiros šalies ir Europos kultūros bei civilizacijos raidoje. Labiausiai lietuvių literatūros istorijai Šliūpas nusipelnė parašydamas knygą *Lietuviškieji raštai ir raštininkai. Rašliaviška peržvalga, parengta Lietuvos Mylėtojo* (1890, Tilžė) (parašyta JAV). Šis leidinys susilaukė įvairių vertinimų, recenzijų, jam pasirodžius (Jono Jablonskio ir kitų autorių), ir vėliau ne kartą mokslinėje ir kultūrinėje spaudoje šis Šliūpo darbas buvo reflektuotas. Neretai sykiu aptariama, apibendrinama ir kita Šliūpo literatūrinio pobūdžio kūryba: kritikos straipsniai ir pan.

Leonas Gineitis įvertina Šliūpo veikalus iš istoriografinių pozicijų: „J. Šliūpas vienas pirmųjų aiškiai suvokė bendro kultūrinio fono vaidmenį literatūros istoriografijoje, nors ir nesugebėjo jo susieti į vieningesnę visumą“ (G i n e i t i s 1982, 199); „J. Šliūpas sutelkė nemaža iki tol išsklaidytų faktinių duomenų, parašė pirmąją lietuvių literatūros istorijos apybraižą“ (Ibid., 201). Nuopelnai lietuvių literatūros istorijai ir kritikai ryškinami ne vieno kito literatūros tyrėjo: „XIX a., lietuvių nacionalinės savimonės brendimo laiku, ryškėja sąmoningos lietuvių literatūros istorijos kūrimo pastangos, davusios pirmąją pilnesnę lietuvių literatūros istoriją – J. Šliūpo „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ (1890) (D a u j o t y t ė 2007, 89); „J. Šliūpas padėjo pirmuosius pagrindus ne tik lietuvių literatūros mokslui, parašydamas pirmąją lietuvių literatūros istoriją, bet daug yra nusipelnęs ir lietuvių literatūros kritikai. Jis vienas pirmųjų pradėjo akcentuoti grožinės literatūros visuomeninį vaidmenį, jos ideologinę reikšmę“ (D o v e i k a 1981, 120). Šliūpo pėdsaką lietuvių literatūros istorijoje pabrėžia ir Juozas Girdzijauskas, išvardydamas iki 1994 m. išėjusius lietuvių literatūros istorijos vadovėlius ir stambesnius veikalus – tokių literatūrologas pamini septyniolika, o sąrašą pradeda minėtasis Šliūpo veikalas (G i r d z i j a u s k a s 2006, 26–27). Parodoma ir Šliūpo *Lietuviškųjų raštų* svarba knygotyros kontekste. Antai Aušra Navickienė apie Šliūpo, o sykiu ir apie Maironio *Trumpą letuviskos rašliavos apžvalgą* (1906) teigia, jog tai „tebuvo biografinių, bibliografinių ir istorinių duomenų rinkiniai“ (N a v i c k i e n ė 2010, 23). Teresė Bukauskienė įvertina Šliūpo veikalo svarbą Lietuvos pedagoginės minties raidai: „Knyga „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ su mokykla ar mokyimo procesu nesusieta, tačiau ji davė pradžią vėliau išleistiems literatūros istorijos vadovėliams“ (B u k a u s k i e n ė 1993, 65). Šliūpo laimėjimus (drauge su kitų autorių, rašiusių lietuvių literatūros istorijas) apibendrina Algimantas Bučys, tirdamas literatūros savimonę nacionaliniu aspektu: „literatūros tyrinėtojai J. Šliūpas, Maironis, Vac. Biržiška, J. Tumas-Vaižgantas, J. Gabrys ir kt. daugiausia kaupė medžiagą, nagrinėjo literatūrą pirmiausia istoriniu, bibliografiniu, tematiniu ir pan. atžvilgiais (B u č y s 1985, 91). Aptariamąją „rašliavišką peržvalgą“ kaip „meninės lietuviškosios diskursijos elementą“ iškelia literatūrologas Ramutis Karmalavičius, analizuodamas kūrybos ontogenezės problematiką XIX a. pabaigos lietuvių raštijoje: „ji pati (begimstanti literatūra) pirmąkart jau mėgina save suprasti, išiliteratūrinti, tai yra disponuoti inteligentiškąja rašytinės sąmonės refleksija“ (K a r -

m a l a v i č i u s 2000, 19). Kalbininkas Jonas Palionis iškelia Šliūpo nuopelnus kuriant lietuvių kalbos mokslinį stilių, plečiant lietuvišką terminiją, teigia rašanti-jį neabejotinai patyrus nemaža sunkumų (P a l i o n i s 1995, 266–267). Gražina Pranckietytė parengė skyrių apie Šliūpą akademinėi knygai *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius* (2001), kur analizuojama ir aptariama autoriaus literatūrinė veikla ir kt. Beje, šiame veikalas Jonas Šliūpas monografiškai aptariamas skyriuje, iškalbingai pavadintame „Kultūros ramsčiai“, taip pripažįstant neginčijamą Šliūpo darbų vertę literatūros istorijoje ir kritikoje (P r a n c k i e t y t ė 2001, 691–696). Būta ir kiek kitokio pobūdžio pasisakymų. Antai Juozas Jakštas monografijoje, skirtoje Jono Šliūpo fenomenui aptarti, pateikia skyrių „Pirmieji literatūriniai-istoriniai darbai“, kur Šliūpo raštus suskirsto į dvi grupes: „1. bendriniai mokslo kūriniai socialiniais, istoriniais, religiniais, gamtos mokslų ir kitais klausimais, skirti jo materialistinei pozityvistinei ideologijai pagrįsti ir 2. lituanistinio turinio rašiniai“ (J a k š t a s 1996, 113). Pastariesiems priskirtinas ir veikalas *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*. Jakštas kritikuoja šį veikalą, sakydamas: „Kai kas jį laiko pirmąja lietuvių literatūros istorija, nors jis tuo iš tikrųjų nėra. Jame nenagrinėjama autorių kūryba pagal istorines aplinkybes, kaip tai daroma rimtuose literatūros istorijos veikaluose. Šliūpo darbui geriau tiktų literatūros chrestomatijos pavadinimas, nes jame vyrauja autorių raštų ištraukos. Raštai parinkti *ne pagal jų literatūrinę, bet pagal patriotinę vertę* (ryškinta mano – Dž. M.). Šliūpas, kaip tikras aušrininkas, teikė skaitytojams tuos autorių pasisakymus, kurie tiko žadinti jiems iš tautinio miego“ (Ibid., 115). Žinoma, Jakštas čia per griežtai pasisako, tačiau iš dalies su autoriumi galima sutikti – pirmoji lietuvių literatūros istorija išties yra chrestomatinio pobūdžio. Šliūpas yra palikęs nemenką pluoštą ir kitų literatūros tyrinėjimo tekstų: apie 30 straipsnių, kuriuose žvalgomas po lietuvių literatūrą, ir daugiau nei 20 lietuviškų knygų recenzijų.

Vis dėlto reikia laikytis nuomonės, kad tai buvo „pirmoji išsistinė lietuvių literatūros istorija, parašyta lietuvių kalba“ (P r a n c k i e t y t ė 2001, 694). Čia aprašoma, gal tiksliau pasakius, apžvelgiama lietuvių literatūra nuo XVI a. iki XIX a. pabaigos. Senoji Lietuvos literatūra aptariama gerokai trumpiau, o daugiausia dėmesio paskirta XIX a. kūrėjams ir jų tekstams. Labai svarbu pabrėžti tai, kad Šliūpas čia, galima sakyti, iš nedidelės distancijos apžvelgia savo amžininkus, taigi padaro tai, ko kiti padaryti jau negalės (gal iš čia ir nemaža dozė kalbamo teksto subjektyvumo, Doveikos žodžiais tariant, šališkumo). Šių dienų skaitytojui šis subjektyvumas kaip tik ir gali būti įdomus ir tyrinėtinas. Apskritai šiame kontekste išskyla ir literatūros istorijos kaip objektyvaus teksto parašymo galimybė, kuri šiandien neretai kvestionuojama. Čia ir vėl prasminga nubrėžti paralelę su Gabriele Petkevičaitė-Bite: pastaroji irgi triūsė literatūros istorijos ir kritikos baruose: Bitės plunksnai priklauso dviejų dalių *Pasaulinės literatūros istorijos vadovėlis* (Pirmoji dalis: *Rytai* (1922), Antroji dalis: *Graikai* (1924)) bei gausus recenzijų, kritikos straipsnių pluoštas, daugiausia rašytas 1909–1914 metais. Šliūpo vaisingiausi metai literatūros kritikoje ankstesni – tai XIX a. pabaigos dešimtmetis

(1883–1893 m.). Abu autorius jungia ir tai, kad jie nebuvo profesionalūs kritikai, nesiruošė šiam darbui specialiai. Čia veikiau suveikė kultūrinis angažavimasis ir įsipareigojimas, noras atnešti naudos savo kraštui, Tėvynei (pozityvistinė laikyvena). Apie Šliūpą kaip literatūros istoriką ir kritiką jau, kaip minėta, rašyta, tačiau išskirtini du darbai – ypač išsamus Kosto Doveikos straipsnis „Jonas Šliūpas – literatūros kritikas ir istorikas“ (Doveika yra ir Jono Šliūpo *Rinktinių raštų* parengėjas) bei Gražinos Pranckietytės parengtas skyrius apie Joną Šliūpą minėtai knygai *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius* (2001), kur analizuojama ir Šliūpo literatūrinė veikla. Nenorint kartoti jau pasakytų dalykų apie Joną Šliūpą – literatūros tyrėją, šiame straipsnyje bus apsisotata ties kitais mažiau aktualizuotais dalykais, sudėliojami kiek kiti akcentai.

Jonas Šliūpas – pozityvistinės tradicijos tęsėjas

Jono Šliūpo veikla ir kūryba akivaizdžiai tęsia pozityvistinę lietuvių kultūros tradiciją. Jai priklausytų nemažai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių inteligentų – minėtoji Petkevičaitė-Bitė, Vincas Kudirka, Petras Vileišis, Lazdynų Pelėda, Žemaitė, Antanas Vilkutaitis, Liudvika Malinauskaitė-Eglė, Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Jonas Mačys-Kėkštas, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Povilas Višinskis ir kiti. „Daugiausia kūrybinių impulsų jis įgijo iš vadinamojo populiarinio, t. y. biuchneriškojo, materializmo, *pozityvizmo* (ryškinta mano – Dž. M.), krikščioniškojo socializmo, vadinamojo „katedros socializmo“, neokantizmo“ (Pranckietytė 2001, 693). Pozityvizmas – filosofijos kryptis, didele dalimi nulėmusi Šliūpo darbų pobūdį, interesų lauką, viešojo kalbėjimo stiliškumą. Pozityvizmo, ypač lenkiškojo, svarbą akcentuoja ir Doveika, rašydamas, jog poveikį Šliūpo „estetinėms pažiūroms formuotis turėjo ir lenkų pozityvistai. Su jų veikla ir darbais Šliūpas buvo gerai susipažinęs (savo laiškuose ir atsiminimuose jis ne kartą mini žymiausią lenkų pozityvistą A. Sventochovskį), sekė jų periodinę spaudą („Przegląd Tygodniowy“, „Pravda“, „Głos“, Peterburge leidžiamą „Kraj“, „Athenaeum“ ir kt.)“ (Doveika 1981, 108). Vertinti kūriniai pagal tai, kiek jie aktualūs sociumui, kiek jie vaizduoja žmonių socialinį gyvenimą, kiek yra apskritai naudingi visuomenei – ir Apšvietos epochos idėjinės dominantės. Šliūpas buvo šią mokyklą išėjęs, tai ne kartą akcentuojama įvairių autorių darbuose. Svarbu pabrėžti, kad naudingumo, pritaikomumo tikslai, buvę tokie aktualūs jau ir gerokai anksčiau XIX amžiuje, pavyzdžiui, XIX a. lietuvių didaktų prozininkų kūryboje, ir Šliūpui tebėra svarbiausi literatūros kūrinių vertinimo kriterijai. Naudingumas, o ne grožis, etikos, o ne estetikos dalykai labiau rūpėjo, buvo prioritetiniai pirmosios lietuvių literatūros istorijos kūrėjui. Antai kalboje, pasakytoje 75-ųjų gimimo metinių iškilmėse, Šliūpas teigė: „Didelę svarbą aš dedu etikai <...>. Man rodosi, kad visas tautos gyvenimas neturi geresnio ramsčio, kaip etiškas nusistatymas bei išmanymas savo teisių ir pareigų“ (Šliūpas 1977, 388–389). Suprantama, kodėl Šliūpas, recenzuodamas kūrinius, ryškino pavyzdžio svarbą, pavyzdžiui, rašydamas apie Aišbės „Kas teisybė – tai ne melas“, teigė: „Medega dėl apysakų tapė

pasemta iš gyvenimo lietuvių, ir netrūksta niekur geros pamėklės ir gerų pasargų dėl mūsų kaimiečių“ (Š l i ū p a s 1977, 200). Literatūros kūriniių naudingumo, pritaikomumo aspektai labai rūpėjo Jonui Šliūpai, jie ne kartą buvo iškeliami tiek *Lietuviškuosiuose raštuose ir raštininkuose*, tiek kritikos straipsniuose, publikuotuose periodiniuose leidiniuose *Aušra*, *Lietuviškasis balsas*, *Apšvieta* etc. Vis dėlto ir estetiniai dalykai Jonui Šliūpai rūpėjo, apie juos daugiau, mažiau, bet dažniausiai tik punktyriškai, lakoniškai kūrėjas yra rašęs.

Jono Šliūpo pastabos apie literatūros kūriniių („dailiių raštų“) estetinę plotmę

Jonui Šliūpai, kalbėjusiam apie literatūros procesus, kūriniius, žanrus, anuolaik, žinoma, iškilo literatūrologijos terminijos klausimas. Literatūros kritika dar tik formavosi, Šliūpas – vienas jos pirmtakų. Todėl jis kūrybiškai ieškojo tinkamų žodžių norimam dalykui pasakyti. Antai „[Paskaitoje apie K. Donelaičių]“ Šliūpas aiškina, kaip jis keičia žodį literatūra:

„Aš vadinu literatūrą – rašliava, tas žodis pablakus *pyliavai*, *rinkliavai* ir kt. Nežinau, ar jis gerai pramanytas, norint tūliems lietuviams jis pamėgo. Kiti vadina literatūrą *rašėjyste*, *rašymena* (Š l i ū p a s 1977, 188).

Šliūpas akcentuoja, kad „visoje Europoje priimtas žodis *literatūra* yra mūsų prigimtiems lietuviams nepažįstamas“ (Ibid.). Matyti, kad švietėjiškai norima prisitaikyti prie esamos situacijos, būti suprantamam savų skaitytojų čia, Lietuvoje.

Ir kitus tarptautinius terminus, dabar visai išgalėjusius, Šliūpas vadina savaip: „Poezija, muzika, skaptorystė, namstata – tai vaisiai dailės. Dailėje atsispindi daugiausiai jausmas ir vaidentuvė“ (Ibid.). „Dailiais raštais“ Šliūpas vadina grožinę kūrybą, o raštais, sakė, „vadiname visa, kas yra raštu ir spausdinimu apskelbta svetui“ (Ibid.). Neabejotina, kad Šliūpo tekstai būtų be galo vertingas įdėmaus tyrinėjimo objektas kalbos istorikams, terminologams. Šliūpas pasisako ir apie žodį poezija, jis siūlo: „vietoje žodžio *poezija* aš linkėčiau tačiaus vartoti stačiai graikišką žodį *poiesiė*“ (Ibid., 190), čia pat pateikdamas graikišką šio žodžio formą.

Nors neretai akcentuojama, jog Šliūpas mažai dėmesio teskyrė estetinei kūriniių vertei, tačiau geriau išsižiūrėjus matyti, kad meniškumas, teksto dailumas Šliūpai rūpėjęs. Pagal šį (meniškumo, estetiškumo) kriterijų jis neretai kūrėjus ir vertinęs. „Tie didieji poetai – tai yra saulė, spindinti raštų sviete“ (Ibid., 190), (Šliūpas iškelia Adomo Mickevičiaus, Kristijono Donelaičio kūrybą). Tačiau mąstydamas apie tai, kas rašo eiles lietuvių kalba, apgailestaudamas nurodo: „Tikrai lietuviškų poiėtų, lietuviškai parašiusių savo tvarus, prisiskaitysime labai nedaugalios“ (Ibid., 191). Donelaičio „Metus“ labai vertina, nes jo eilės „išėjo dailiai sudėtos“ (Ibid., 193). O netikusius poetus Šliūpas ironizuoja: „Kits sukrapalioja eiles, rokuodamas balsines ant pirštų ir pritaikindamas sąskambius eilių galus, bet visas jo darbas yra lygiai ryšelis žiedų, visa sauja per kits kitą darže nuskintų ir pakraščiais aplink apkaišytų gražesniais žiedais su lygiomis atstomis tarp kits kito“ (Ibid.,

190), tokius jis siūlo vadinti „eiliakrapaliais, kadangi, tikrus poiesies rašytojus vadiname poetais, t. y. dailiais eilių tvertojais (Ibid.). Žinoma, visų pirma Šliūpas akcentuoja teksto naudingumą, pritaikomumą, pavyzdžio kėlimą, tokį svarbų pozityvistinei tradicijai. Štai recenzuodamas vengrų rašytojo Móro Jókai'jaus apysaką [„Pajudinkime, vyrai, žemę!“], primygtinai teigia: „Jeigu yra kokia lietuviška knyga skaitytina, tai, be abejonės, Jokajaus apysaka „Pajudinkime, vyrai, žemę!“ turėtų būti kožnam lietuviui pažįstama. Svetimų genčių ir tautų pagyvenimą ir pritikimus galime ir mes, lietuviai, ne vienur imti ant apmąstymo“ (Šliūpas 1997, 204). Taip Šliūpas tęsia ir šviečiamosios didaktinės prozos tradicijas. Lietuviškų raštų naudą ir jų estetinę kultūrą Šliūpas mėgina matyti kitų tautų kontekste: „Žinoma, jei mes palyginsime tas apysakas su anomis, kokias parašo Gi de Mopasanas, Ivanas Franko, Saltykovas ir tolygūs kiti, tai jos yra tik bliednos žvakelės akivaizdoje šviesių žvaigždžių, tačiau tuomi tarpu ir tai jau gerai, kad Lietuva įgijo apysakininką, valną nuo senoviškų prietarų ir pastangų“ (Šliūpas 1997, 200). Aptardamas verstinę komediją (Šliūpo žodžiu tariant – juokrašį) [„Pirmutinis degtinės varytojas“], Šliūpas pabrėžia, kad tai „daildariškas darbas“, atskirai kalba ir apie kūrinio formą: „Kas link formos, tai velnių brotavimasis su žmonėmis tapė nupieštas dramatišku būdu, ir tai penkiose veikmėse“ [veiksmuose] (Šliūpas 1997, 207). Nors kūrinio poetika, kaip matyti, aptariama itin fragmentiškai, tačiau Šliūpui ji rūpi. Aptardamas Lakūno slapyvardžiu pasirašytą poemą „Senkaus Jurgis“, Šliūpas pabrėžia, kad „eiliavimas beveik visur raišas, kurio ieškiniai netoli siekia“ (Šliūpas 1997, 208), ir gausiai pateikia tokio prasto eiliavimo pavyzdžių, rašinio gale apibendrina „jog autorius savo dainą nusuokė“ (tiesa, visų pirma kritikuojamas pats kūrinio turinys, bet čia būtina pabrėžti tai, kad būtent ir grynai formos, poetinės kalbos dalykai Šliūpui taip pat rūpėję).

Komentuodamas prozos ir dramos veikalus, Šliūpas dėmesio skiria paveikslų ir personažų charakteristikų turtingumui, sugestyvumui aptarti. Antai rašydamas apie Aleksandro Gužučio dramą *Ponas ir muzikai*, rašo:

„Pobūdžiai perstatomų žmogystų yra gana aiškiai ir gerai nupiešti, tarp tų ypatin-gų tikrumu atsižymi žmogystos vargamistros, girtaujančio Dudulio bei žydų pirklių Leizerio ir Berelio, mokančių viską ant savo naudos apversti“ (Ibid., 214).

Tačiau ir priekaištauja autoriui, kad

„Magerskis, kurs, kaimo mergas, priėmęs į savo dvarą, rėdo į šilkus ir žemčiū-gus, regisi, nėra pilnai tikrai nupieštas, kadangi žinomi yra ponai, kurie mergas iš kaimų darkė, bet drauge jomis bjaurėjiosi, o ne į savo ponišką draugystę priiminė-jo“ (Šliūpas 1997, 215).

Šliūpas reikalauja įtikinamo, realistinio, gyvenimo pavyzdžiais pagrįsto perso-nažų aprašymo.

Ir savo literatūros istorijos veikale *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*, aprašyda-mas veikalus Lietuvos senovės ir XIX a. kūrėjų, Šliūpas dėmesio skiria ir raštų

estetinei vertei. Štai apie Lauryną Ivinskį kalbėdamas visų pirma kaip apie kultūros žadintoją, naudingos veiklos žmogų, tyrėjas įvertina ir jo darbų meninį lygį. Šliūpo nuomonė tokia: „Ivinskio raštai eiliuoti, kiek juos žinau, ne kasžin kokios verčios yra, mat, jis nebuvo prigimimo pašauktas nutūpti tarp dainiškų dievaičių ant Parnaso kalno, raštai gi prozoje jau daug yra geresni, nors kalba tankiai nėra gryna“ (Š l i ū p a s 1997, 72). Su šiuo taikliu Jono Šliūpo vertinimu galima sutikti. Tai konstatuojant perspausdinamas „dėl paskonėjimo“ Ivinskio humoristinio pobūdžio eilėraštis „Smetona“. Kalbėdamas apie Antano Strazdo kūrybą, Šliūpas pastebi, kad „Kalba dainų ir giesmių Drazdausko nėra gryna nei švelni, bet jis neturėjo gerų paveikslų jeibent tik negerai perdėtas iš lenkiškos kalbos kantičkinės giesmės, ir tai neatspaustas, o patarlingai perleidžiamas iš lūpų į lūpas“ (Ibid., 59). Lietuvių poezijos pirmieji Strazdas išties neturėjo į ką pasižvalgyti, literatūrinės mokyklos, kanonų buvimo reikšmingumas Šliūpo ne kartą iškeliamas. Žinoma, dėl Šliūpo pastabos apie Strazdo eilių nešvelnumą teisus Kostas Korsakas, teigdamas: „J. Šliūpo neigiamas A. Strazdo kūrybos vertinimas yra aiškiai neteisingas“ (K o r s a k a s 1983, 230). Labai Šliūpas vertina Dionizo Poškos *Mužiką Žemaičių ir Lietuvos*, – ir ne tik dėl muziko vargdienio temos, šviečiamojo turinio, bet ir dėl teksto grožio:

Čion kožnas mato, jog Poška pasirodo esąs ne paprastu eilių kalėju, kokių mes šiandien turime labai daug, ale žmogus su aukštalake dvase, su tikrai poetiškais jausmais ir gabumais, įstengiantis žmonių dvasę sukaustyti! (Ibid., 55).

Geriausiu Antano Baranausko kūriniu Šliūpas laiko „Anykščių šilelį“ („geriausia iš jo dainų yra pagal savo budavonę“) (Ibid., 90), t. y. pagal sandarą, kompoziciją, nors esama rezervuoto žiūrėjimo dėl „fanatizmo“ (dėl to supeikiamas ir Motiejus Valančius – religiniai motyvai neįtiko Šliūpui, todėl ir *Vaikų knygelė* yra nuvertinama).

Kalbėdamas apie senąją literatūrą Šliūpas daugiau dėmesio skiria raštų kultūrinei vertei nusakyti. Tačiau manytina, kad, išskeldamas vieną ar kitą autorių, vartodamas superlatyvus *didis*, *didžiausias* ir kitus, Šliūpas apibendrinamai įvertina ir kūrinių meniškumą. Ryškiausiai menininku iki pat XIX a. Jonas Šliūpas laiko Kristijoną Donelaitį (ir neklysta):

„Nešnekant apie darbštumą liuteriškų kunigų dėl užlaikymo tikėjimo, ten radosi mūsų iktuolaik didžiausias poetas Donelaitis, kaipogi ir kalbos garsusis ištyrinėtojas Pilypas Ruigys. Kada Lietuvos vaikai pakils iš ilgo miego, be abejonės, jie Donelaičiui pastatys paminklą, nesakau – akmenį, bet raštišką, kuris ir jo vardui galės padaryti garbę, o ir Lietuvai naudą atnešti. Iktuolaik apie pagarbinimą savo didžiųjų pranokėjų lietuviai nei mislyti negalėjo, patys apie jų dydį ir darbus nieko nežinodami“ (Ibid., 51–52).

Iš esmės galima sutikti su Doveikos Jono Šliūpo *Lietuviškųjų raštų ir raštinių* vertinimu, jog „literatūrinė kūrinių analizė knygoje dažniausiai negili. Ten-

kinamasi vien konstatavimais, pasigendama didesnio kritiškumo, objektyvumo ir išvalgumo“ (D o v e i k a 1981, 116). Nepasisant šito, aiškiai matyti – ir tai būtina akcentuoti, iškelti – Šliūpo pastangos vertinti ir Lietuvos autorių kūrinių estetinę plotmę, nors ir daugiausia dėmesio skiriant kūrinių „įtūriui“, jų visuomeniniam reikšmingumui. Šliūpas, pirmasis lietuvių literatūros istorijos rašytojas, Višteliausko, Šliūpo labai vertinamo autoriaus, žodžiais tariant, bus „nors vienu bent žvirzdeliu“ prisidėjęs puoselėjant lietuvių literatūros estetinę kultūrą, keliant didesnius reikalavimus lietuvių kalba parašytam grožiniam žodžiui.

Išvados

Jonas Šliūpas pelnytai laikomas lietuvių literatūros istorijos pirmuoju kūrėju. *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* (1890) – atskaitos taškas lietuvių kultūroje, nuo kurio imama sistemiškai, sutelktai kalbėti apie lietuvių literatūros istoriją. Svarbus aptariamo kūrėjo literatūrinio darbo baras yra ir kritikos straipsniai bei recenzijos. Pabrėžtina tai, kad Šliūpas, ypač išskeldamas kūrinio socialinį reikšmingumą, skyrė dėmesio ir lietuvių literatūros estetinei pusei, nors atskirai specialiai to neakcentavo, neparašė tam skirtų veikalų. (Jonas Šliūpas neturėjo specialaus literatūrinio išsilavinimo, bet dirbo iš pareigos, kaip ir daugelis to meto lietuvių inteligentų.) Tačiau aiškiai matyti, kad, aprašydamas kūrinių visuomeninę vertę (pozityvistinis angažavimasis), Šliūpas pastebi (nors ir ne visada) ir kūrinių estetinius dalykus: kalba apie poezijos rimavimo tinkamumą, atkreipia dėmesį į kūrinio „budavonę“ (struktūrą, kompoziciją), veikėjų paveikslų meninę logiką, personažų charakterių įtikinamumą, sugestyvumą. Tai svarbu pamatyti dar kartą pasižiūrint į Jono Šliūpo, literatūros istoriko ir kritiko, palikimą.

Šaltiniai

- Š l i ū p a s 1977 – „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 37–174.
- Š l i ū p a s 1977 – „[J. Šliūpo kalba, pasakyta jo 75-ųjų gimimo metinių iškilmėse]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 386–390.
- Š l i ū p a s 1977 – „[„Kas teisybė – tai ne melas“]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 200.
- Š l i ū p a s 1977 – „[„Paskaita apie K. Donelaitį“]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 188–193.
- Š l i ū p a s 1997 – „[„Pajudinkime, vyrai žemę!“]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 203–204.
- Š l i ū p a s 1977 – „[„Pirmutinis degtinės varytojas“]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 206–207.
- Š l i ū p a s 1977 – „[„Senkaus Jurgis“]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 208–213.
- Š l i ū p a s 1977 – „[„Ponas ir muzikai“]“, Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (sudarė Kostas Doveika), Vilnius: Vaga, 214–215.

Literatūra

- B u č y s 1985 – Algimantas Bučys, *Literatūros savimonė: Nacionalinis aspektas*, Vilnius: Vaga.
- B u k a u s k i e n ė 1993 – Teresė Bukauskienė, „Lietuvių literatūros vadovėliai iki 1918 metų“, *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 65–66.
- D o v e i k a 1981 – Kostas Doveika, „Jonas Šliūpas – literatūros kritikas ir istorikas“, *Literatūrinės vagos*, Vilnius: Vaga, 99–120.
- D a u j o t y t ė 2007 – Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūros kritika: Akademinio kurso paskaitos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- G i n e i t i s 1982 – Leonas Gineitis, *Lietuvių literatūros istoriografija: ligi 1940 m.*, Vilnius: Vaga.
- G i r d z i j a u s k a s 2006 – Juozas Girdzijauskas, „Lietuvių literatūros istorijos objektas ir periodizacija“, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 26–34.
- J a k š t a s 1996 – Dr. Juozas Jakštas, *Dr. Jonas Šliūpas, jo raštai ir tautinė veikla*. Fotografuotinis leidimas, Šiauliai: Saulės delta.
- K a r m a l a v i č i u s 2000 – Ramutis Karmalavičius, *Kūrybos ontogenezės pajauta XIX amžiaus pabaigos lietuvių raštijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- K o r s a k a s 1983 – Kostas Korsakas, „Antano Strazdo kūryba“, *Kostas Korsakas, Literatūros praeitis*, Vilnius: Vaga, 222–235.
- L a n s o n a s 1989 – Giustavas Lansonas, „Literatūros istorija“, *Poetika ir literatūros estetika* (sudarė Vanda Zaborskaitė), t. II, Vilnius: Vaga, 140–166.
- N a v i c k i e n ė 2010 – Aušra Navickienė, *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- P a l i o n i s 1995 – Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- P r a n c k i e t y t ė 2011 – Gražina Pranckietytė, „Jonas Šliūpas“, *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius* (sudarė Juozas Girdzijauskas), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 691–696.

Džiuljeta Maskuliūnienė

Jonas Šliūpas lietuvių literatūros tyrimų baruose

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Jonas Šliūpas, pozityvizmas, lietuvių literatūros istorija, kritiko refleksija, kūrinių estetinė vertė.*

Jonas Šliūpas (1861–1944) – pirmosios ištisinės lietuvių literatūros istorijos kūrėjas, parašęs veikalą *Lietuviškieji raštai ir raštininkai. Rašliaviška peržvalga, parengta Lietuvos Mylėtojo* (1890, Tilžė) (parašyta JAV). Taip pat Šliūpas yra palikęs apie 30 straipsnių apie lietuvių literatūros kūrinius ir daugiau nei 20 lietuviškų knygų recenzijų. Straipsnio

tikslas – išryškinti Jono Šliūpo literatūros tyrinėjimų, ypač veikalo *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*, refleksiją XX a. antros pusės–XXI a. pradžios humanitariniame diskurse bei apžvelgti ir įvertinti, kaip J. Šliūpas, literatūros istorikas ir kritikas, vertina lietuvių literatūros kūrinių *estetinius* aspektus. Darbe remiamasi kultūros deskriptyviniu, teorinės ir kritinės literatūros analizės, interpretaciniu metodais, laikomasi kultūrinės istorinės mokyklos požiūrio. Apie tai aktualu kalbėti, nes estetiškas J. Šliūpo žvilgsnis į literatūrinius tekstus neretai (išskyrus kelis atvejus) visai apeinamas, per mažai ryškinamas arba apie tai tyrimuose užsimenama probėgšmais, punktyriškai. Straipsnyje minėtais aspektais nagrinėjami Jono Šliūpo *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* bei kritikos darbai. Daromos tokios išvados: J. Šliūpas, ypač iškeldamas kūrinio socialinį reikšmingumą, skyrė dėmesio ir lietuvių literatūros estetinei pusei, nors atskirai specialiai to neakcentavo, neparašė tam skirtų veikalų. (J. Šliūpas neturėjo specialaus literatūrinio išsilavinimo, nebuvo profesionalas, bet dirbo iš pareigos, kaip ir daugelis to meto lietuvių inteligentų.) Tačiau aiškiai matyti, kad, aprašydamas kūrinių visuomeninę vertę (pozityvistinis angažavimasis), J. Šliūpas pastebi (nors ir ne visada) ir kūrinių estetinius dalykus: kalba apie poezijos rimavimo tinkamumą, atkreipia dėmesį į kūrinio struktūrą, kompoziciją, veikėjų paveikslų meninę logiką, personažų charakterių įtikinamumą, sugestyvumą. Tai svarbu pamatyti, iškelti dar kartą pasižiūrint į Jono Šliūpo, literatūros istoriko ir kritiko, palikimą.

Džiuljeta Maskuliūnienė

Jonas Šliūpas in Lithuanian Literature Research

S u m m a r y

Keywords: *Jonas Šliūpas, positivism, history of Lithuanian literature, critic's reflection, aesthetic value of works.*

Jonas Šliūpas (1861–1944) is the developer of the first solid history of Lithuanian literature, the author of the study *Lithuanian Works and their Writers, Literary Review Prepared by a Lithuanian Lover* (1890, Tilžė) (written in the USA). Šliūpas also wrote about 30 articles on Lithuanian literary works and over 20 reviews on Lithuanian books. *The aim* of the paper is to highlight Jonas Šliūpas' literature research reflections and his *Lithuanian Works and their Writers* in particular within the humanitarian discourse of the second half of the 20th century – the beginning of the 21st century, to review and identify how Jonas Šliūpas, a literature historian and critic, evaluated the aesthetic aspects of Lithuanian literary works. The methods of cultural descriptivism, analysis of theoretical and critical literature and interpretation following the approach of the cultural-historical school are used in the paper. The study is relevant because oftentimes (except a few cases) Jonas Šliūpas' aesthetic views on literary texts have been disregarded, have received too little or only sketchy consideration. The paper deals with the above issues in Jonas Šliūpas' *Lithuanian Works and their Writers* and other critical works. The following conclusions have been drawn: especially when highlighting the social value of a work Jonas Šliūpas addressed the aesthetic side of Lithuanian literature although he neither put any special emphasis on that nor wrote any particular study on the subject. (For Jonas Šliūpas, who had no special education

in literature and was non-professional, as for many Lithuanian intellectuals of that time, it was a call of duty). Nevertheless, it is evident that while defining the social value of a work (positive engagement) Šliūpas pointed out (although not in all cases) its aesthetic aspects: he wrote about suitable rhyming in poetry, focused on the structure and composition of a work, the artistic logic, credibility and suggestiveness of the characters. While reviewing the creative legacy of Jonas Šliūpas, a literature historian and critic, it is important to draw attention to and highlight these issues.

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[maskuliuniene@hu.su.lt]